

KRZYSZTOF KACZMAREK¹

Wydział Historii UAM w Poznaniu

ORCID 0000-0003-4161-9304

PRYMICJE DOMINIKANÓW Z BRZEGU W PÓŹNYM ŚREDNIOWIECZU

The first Masses of the Dominicans from Brzeg in the late Middle Ages

Abstract: The issue of first Masses celebrated by newly ordained priests is poorly researched by historians. Among the sources that shed light on it are monastic account books. The article uses information about the first Masses of several monks from the Dominican monastery in Brzeg in Silesia, recorded in the income and expenditure book of this religious house from the early 16th century.

Keywords: Dominican order, monastery, Brzeg, Silesia, 16th century, first Masses

Abstrakt: Problem prymicji (pierwszych mszy) odprawianych przez nowo wyświęconych kapłanów jest słabo zbadany przez historyków. Wśród źródeł, które go oświetlają, są klasztorne księgi rachunkowe. W artykule wykorzystano informacje o prymicach kilku zakonników z klasztoru dominikanów w Brzegu na Śląsku, zawarte w księdze dochodów i wydatków tego domu zakonnego z początku XVI stulecia.

Słowa kluczowe: zakon dominikanów, klasztor, Brzeg, Śląsk, XVI wiek, prymicje

Pochodzenie i drogi awansu duchowieństwa stanowią od lat istotny element kwestionariusza badawczego historii Kościoła. Prace nad tymi zagadnieniami, skupione początkowo na przedstawicielach hierarchii oraz środowiskach kapituł (katedralnych i kolegiackich), objęły z biegiem czasu szeregi niższego kleru diecezjalnego, a także wspólnoty zakonne². W ten nurt badań wpisują się również intensywne w ostatnich latach studia nad zagadnieniem święceń duchownych, wśród których wyróżniają się prace poświęcone diecezji wrocławskiej. Żmudne kwerendy przeprowadzone w rodzimych i zagranicznych archiwach ujawniły niezliczone wprost rzesze tamtejszych akolitów, subdiakonów, diakonów oraz kapłanów, którzy

¹ Prof. dr hab. Krzysztof Kaczmarek, pracownik Zakładu Historii Średniowiecznej na Wydziale Historii UAM w Poznaniu; autor prac z zakresu historii Kościoła na ziemiach polskich w okresie średniowiecza i w czasach nowożytnych; e-mail: kacz1964@amu.edu.pl.

² Zob. J. Kłoczowski, *Kler katolicki w Polsce średniowiecznej: problem pochodzenia i dróg awansu*, „Kwartalnik Historyczny”, 88/1981, nr 4, s. 923-938; A. Radziwiński, *Badania nad strukturami kościelnymi i duchowieństwem w Polsce średniowiecznej*, w: *Pytania o średniowiecze. Potrzeby i perspektywy badawcze polskiej mediewistyki*, red. W. Falkowski, Warszawa 2001, s. 67-98; S. Jujeczka, *Duchowni średniowiecznej Legnicy. Studium prozopograficzne nad klerem diecezjalnym*, Legnica 2006; M. Sumowski, *Duchowni diecezjalni w średniowiecznym Toruniu. Studium prozopograficzne*, Toruń 2012.

w średniowieczu i czasach nowożytnych zasilili szeregi kleru i podjęli posługę duszpasterską w dużych i całkiem małych ośrodkach życia kościelnego³.

Znaczący odsetek duchownych wyświęconych przez ordynariuszy i sufraganów poszczególnych diecezji pochodził ze środowiska zakonnego, szczególnie chętnie ubiegali się o niższe oraz wyższe *ordines* mendiycanci i kanonicy regularni⁴. W latach 1482-1493 arcybiskup Zbigniew Oleśnicki i jego sufragani udzielili święceń (niekiedy wielokrotnych) 115 zakonnikom, wśród których było 32 dominikanów, 19 kanoników regularnych, 18 bernardynów, 14 cystersów, 11 franciszkanów konwentualnych, a także mniej liczni reprezentanci kilku innych wspólnot (augustianie-eremici, benedyktyni, duchacy, karmelici, paulini i premonstratensi)⁵. Mendiycanci (dominikanie, franciszkanie konwentualni i karmelici) oraz kanonicy regularni dominowali także wśród kleru zakonnego ordynowanego pod koniec XV i w I ćwierci XVI stulecia przez biskupów wrocławskich: Krzesława z Kurozwęk, Wincentego Przerębskiego i Macieja Drzewickiego⁶. Podobnie było w diecezji płockiej, gdzie tamtejszy sufragan, Piotr Lubart z Krakowa, w latach 1514-1530 wyświęcił liczne grono zakonników, wśród których przeważali dominikanie, bernardyni oraz kanonicy regularni⁷. Taki stan rzeczy wynikał z zaangażowania tych wspólnot na gruncie duszpasterskim, zarówno we własnych świątyniach, jak i kościołach parafialnych – do niektórych

³ *Katalog duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego na podstawie ksiąg święceń biskupów wrocławskich 1650-1810/12*, oprac. S. Jujeczka, H. Gerlic, W. Königshaus, Wrocław 2014; *Klerycy z ziem polskich, litewskich i pruskich święceni w Rzymie (XVI-pocz. XIX w.)*, oprac. S. Jujeczka, Wrocław 2018; *Katalog duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego na podstawie ksiąg święceń biskupów wrocławskich 1811-1916*, oprac. S. Jujeczka, H. Gerlic, Wrocław 2019; S. Jujeczka, *Święcenia duchowieństwa w średniowiecznej diecezji wrocławskiej*, w: *Dux, milites et clerici, mercatores et scriptores... Z badań nad dziejami elit w średniowieczu i dobie nowożytnej*, red. M. Goliński, S. Rosik, Wrocław 2021, s. 41-74; o duchownych śląskich wyświęconych poza diecezją wrocławską por. E. Doleżalova, *Světcenci pražské diecéze 1395-1416*, Praha 2010; także *Katalog duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego pochodzącego z diecezji wrocławskiej lecz święconego poza diecezją XVI-XIX w.*, oprac. S. Jujeczka, H. Gerlic, Wrocław 2024.

⁴ W sprawie święceń zakonników zob. S. Olczak, *Jezuici otrzymujący święcenia z rąk biskupów poznańskich na przełomie XVI/XVII w.*, „Roczniki Humanistyczne”, 31/1983, z. 2, s. 85-104 (dalej: RHum.); idem, *Dominikanie w poznańskich księgach święceń z lat 1588-1619*, RHum. 34/1986, z. 2, s. 381-385; idem, *Bernardyni w poznańskich księgach święceń z przełomu XVI i XVII wieku*, RHum. 35/1987, z. 2, s. 391-399; idem, *Poznańskie księgi święceń jako źródło do badań nad cystersami*, w: *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1987, s. 489-499; K. Kaczmarek, *Zakonnicy na wykazach święceń z księgi arcybiskupa gnieźnieńskiego Zbigniewa Oleśnickiego (1482-1493)*, w: *Wielkopolska – Polska – Czechy. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesorowi Bronisławowi Nowackiemu*, red. Z. Górcażak, J. Jaskulski, Poznań 2009, s. 297-315; idem, *Cystersi w najstarszych wykazach i księgach święceń arcybiskupów gnieźnieńskich*, „Cistercium Mater Nostra”, 3/2009, s. 25-50; idem, *Święcenia zakonników w diecezji kujawskiej w I połowie XVI wieku*, RHum. 62/2014, nr 2, s. 5-27; idem, *Święcenia zakonników w diecezji płockiej w I połowie XVI wieku*, „Roczniki Historyczne”, 77/2011, s. 103-148 (dalej: RH); idem, *Dominikanie krakowscy w księgach święceń biskupów poznańskich*, „Folia Historica Cracoviensia”, 19/2013, s. 59-72; J. Szczepaniak, *Dominikanie w XVII-wiecznych krakowskich wykazach święceń*, w: *Historicus Polono-Hungarus. Księga pamiątkowa ofiarowana Ojcu Józefowi Pucilońskiemu OP w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. T. Gałuszka, A. Illés, M. Miławicki, B. Zágorhidi Czirány, Kraków 2012, s. 583-631.

⁵ K. Kaczmarek, *Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej w latach 1482-1493*, Poznań 2018, s. 67-71.

⁶ A. Gąsiorowski, *Święcenia w diecezji kujawskiej na przełomie XV i XVI wieku*, RH 67/2001, s. 88-90; A. Borek, *Święcenia duchowieństwa w późnośredniowiecznej Polsce praktyka i jej uwarunkowania na przykładzie wrocławskich wykazów święceń*, „Studia Źródłoznawcze”, 52/2014, s. 67-70; K. Kaczmarek, *Święcenia duchowieństwa przez biskupa wrocławskiego Macieja Drzewickiego w latach 1516-1529*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 104/2015, s. 70 (dalej: ABMK).

⁷ Idem, *Święcenia zakonników w diecezji płockiej*, passim; K. Kaczmarek, M. Muraszko, M. Skoczyński, *Metryka duchownych wyświęconych w diecezji płockiej w latach 1514-1530*, Poznań 2024, s. 38-39.

z nich klasztory posiadały prawa patronackie, w innych mendykanci i kanonicy regularni pomagali plebanom w ich obowiązkach, zwłaszcza w okresie wielkopostnym⁸; wyższe święcenia zakonników były też istotnym czynnikiem kształtującym wewnętrzną hierarchię konwentów⁹. Potrzeba posiadania w ich szeregach kapłanów zdolnych do głoszenia kazań i posługi sakramentalnej wywoływała w tych wspólnotach presję, by kierować profesów do święceń w jak największej liczbie i możliwie młodym wieku. Tendencję tę widać także w klasztorach dominikańskich – w zachowanych do naszych czasów regestach dokumentów generałów Zakonu Kaznodziejów znajduje się duża liczba licencji zezwalających zakonnikom na przyjmowanie święceń kapłańskich w wieku niższym od cenzusu zapisanego w prawie kanonicznym¹⁰. Szybkie podchodzenie do kolejnych stopni święceń i osiąganie statusu prezbitera umożliwiało im rozwinięta sieć szkół, w których kandydaci do takich awansów mogli otrzymać stosowne przygotowanie, jak również fakt utrzymywania zakonnych kapłanów przez klasztory i związany z nim brak wymogu legitymowania się przez nich „tytułem” (źródłem dochodów), potrzebnym przy wyższych święceniach¹¹. Okoliczności te sprawiały, że klasztory mendykantkie były mocno sklerykalizowane, a odsetek zakonników posiadających wyższe święcenia przewyższał w nich liczbę tych profesów, którzy nie mogli się nimi wykazać, w tym grono braci-laików, czyli konwersów.

Analizy dawnych rejestrów i świadectw święceń umożliwiły naświetlenie zjawiska ordynowania duchowieństwa na gruncie prawa kanonicznego i odtworzenie praktyki święceń w poszczególnych diecezjach; materiały te posłużyły też do odtworzenia losów tych duchownych, którzy osiągnęli stopnie subdiakona, diakona lub prezbitera – skrupulatnie notowany w nich „tytuł” niezbędny do *ordines maiores* umożliwił wskazanie posiadanych przez takich duchownych beneficjów lub innych źródeł dochodów, będących podstawą ich utrzymania¹². Zawartość tych źródeł nie pozwala natomiast na ukazanie istotnego momentu w życiu ordynandów, pieczętującego niejako ich wejście na ścieżkę kapłańskiej posługi, to znaczy pierwszych odprawionych przez nich samodzielnie mszy i towarzyszących im uroczystości – zagadnienia związane z organizacją i przebiegiem prymicji, ich atmosferą oraz towarzyszącą im twórczością są zbadane bardzo słabo¹³. Z dotychczasowych wypowiedzi historyków na ich temat można wyciągnąć następujące wnioski: 1. przygotowania do prymicji trwały długo i bywało, że organizowano je wiele dni, a nawet tygodni, po samych

⁸ A. Borek, *Święcenia duchowieństwa*, s. 69.

⁹ K. Kaczmarek, *Konwent dominikanów wrocławskich w późnym średniowieczu*, Poznań–Wrocław 2008, s. 87-91.

¹⁰ *Acta Capitulum Provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum*, t. 1, ed. R.F. Madura, Romae 1972, s. 577 i n.

¹¹ K. Kaczmarek, *Święcenia zakonników w diecezji plockiej*, s. 140.

¹² J. Kracik, *Księgi święceń i konsekracji jako źródło historyczne*, „Notificationes e Curia Metropolitana Cracoviensi”, 119/1981, nr 7-9, s. 216-222.

¹³ A. Zaremba, *Prymicje (primitiae, prima missa)*, w: *Encyklopedia Kościelna*, red. M. Nowodworski, t. 22, Warszawa 1898, s. 2-4; M. Skowronek, *Prymicje czyli pierwsza Msza Św.*, w: *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, t. 33-34, Warszawa–Lublin–Łódź 1914, s. 50; Z. Wit, *Msza. 11° Prymicyjna*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 13, Lublin 2009, kol. 434-435; por. M. Kuran, „*Quo vadis?*”. Dwa okolicznościowe kazania Sebastiana Piskorskiego z okazji święceń kapłańskich, obłóczyn i profesji zakonnej potomków Franciszka Szembeka – struktura i problematyka, „Rocznik Przemyski. Literatura i Język”, 57/2021, z. 2, s. 18; dla czasów współczesnych zob. Ł. Golec, *Msza święta prymicyjna według posoborowych dokumentów Kościoła w Polsce*, „Studia Gdańskie”, 47/2020, s. 55-66 (dalej: SG).

święceniach¹⁴; 2. miały one integrować miejscowy kler, stąd do udziału w nich zapraszano (na przykład w charakterze kaznodziejów) duchownych z okolicznych kościołów¹⁵; 3. nadawano im uroczystą oprawę zarówno w wymiarze liturgicznym¹⁶, jak i poprzez materialną manifestację ich rangi w drodze organizowania wystawnych uczt, których przebieg wymykał się niekiedy spod kontroli¹⁷.

Skromny zasób materiałów, które pozwalają badać interesującą kwestię, można powiększyć o klasztorne źródła rachunkowe – w gąszczu informacji o codziennych dochodach i wydatkach danej wspólnoty zakonnej można niekiedy odnaleźć zapisy pokazujące, w jaki sposób świętowała ona pojawienie się w jej gronie nowych prezbiterów. Dla wsparcia tezy o przydatności tego typu przekazów do badań nad prymicjami dawnego duchowieństwa odwołam się w tym miejscu do zawartości księgi rachunkowej klasztoru dominikanów w Brzegu¹⁸. Na mapie średniowiecznych fundacji Braci Kaznodziejów ten dom zakonny pojawił się późno, dopiero w połowie XIV stulecia¹⁹. Po zakończeniu procesu fundacyjnego bracia podjęli posługę duszpasterską w swym najbliższym otoczeniu, a także w licznych, niekiedy odległych od ich siedziby, miejscowościach położonych w należącym do nich okręgu: odprawiali tam msze, głosili kazania, spowiadali, organizowali różne nabożeństwa, grzebali zmarłych w klasztornej kościele i na cmentarzu położonym w jego sąsiedztwie, nieśli też pomoc okolicznym plebanom w obsłudze parafian²⁰. Każda z tych działalności wymagała od zakonników wyższych święceń, nie jest zatem dziełem przypadku, że przy zmarłych profesach brzeskich wymienionych w klasztornej nekrologu często podkreślano ich kapłański status²¹.

Notatki z rejestrów dochodów i wydatków konwentu pozwalają naświetlić okoliczności prymicji kilku z nich. Pierwszy z takich zakonników – brat Jan – odbył je 21 września 1516 r. (*Dominica XVIII post Trinitatis*)²², kolejny – Bartłomiej – odprawił swoją pierwszą mszę 12 września 1518 r. (*Dominica quinta decima post Trinitatis*)²³, następny – Dominik – uczynił

¹⁴ Por. L. Jażdżewski, *Duchowieństwo i uposażenie parafii Świętej Trójcy w Kościerzynie w okresie Rzeczypospolitej Szlacheckiej*, SG 26/2010, s. 182.

¹⁵ M. Puzak, *O wielkopolskich kazaniach ojca Szymona od św. Antoniego, karmelity. Przyczynek do historii kaznodziejstwa w Wielkopolsce w czasach saskich*, „Ecclesia. Studia z dziejów Wielkopolski”, 13/2018, s. 41.

¹⁶ J. Wolny, *Udział polskiej teologii średniowiecznej w pracy duszpasterskiej Kościoła w Polsce*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 19/1966, nr 2, s. 75.

¹⁷ Z. Witczak, *Przykłady łamania reguły zakonnej przez kanoników regularnych z Żagania w średniowieczu w świetle kroniki klasztornej. Jak to, co złe miało wskazywać braciom dobrą drogę*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, 40/2020, nr 2, s. 133.

¹⁸ Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, Oddział Zbiorów Specjalnych, rkp. IV F 224: *Percepta ex expensa cum quibusdam notatis Conventus Brigensis Ord[inis] Praedicatorum] ab anno 1508 usque ad annum 1525* (dalej: *Percepta ex expensa*).

¹⁹ K. Eisert, *Das Dominikanerkloster in Brieg (1336-1543)*, „Archiv für Schlesische Kirchengeschichte”, 18/1960, s. 70-94; T. Gałuszka, K. Kaczmarek, *Fratres apud Sanctam Crucem. Z badań nad dziejami dominikanów w Brzegu*, Poznań 2018; K. Kaczmarek, *Życie codzienne w klasztorze dominikanów w Brzegu*, Poznań 2024, („Studia i Źródła Dominikańskiego Instytutu Historycznego w Krakowie”, t. 26).

²⁰ Zob. K. Kaczmarek, *Der Dominikanerklosterkreis Brzeg (Brieg) im 16. Jahrhundert. Versuch einer Rekonstruktion*, ABMK 115/2021, s. 149-174; idem, *Życie codzienne*, s. 190-197.

²¹ T. Gałuszka, K. Kaczmarek, *Fratres apud Sanctam Crucem*, s. 113-150.

²² *Percepta ex expensa*, k. 81v-82.

²³ *Ibidem*, k. 92.

to 22 maja 1519 r. (*Dominica Cantate*)²⁴, inny Dominik określony przydomkiem „Sebisch” celebrował ją 25 sierpnia 1521 r. (*Dominica XIII post Trinitatis*)²⁵, ostatni zaś – brat Antoni Cletner – po raz pierwszy stanął przed ołtarzem w dniu 17 maja 1523 r. (*Dominica Exaudi*)²⁶. Wymienionym zakonnikom święceń kapłańskich udzielili zapewne ówczesni ordynariusze wrocławscy: Jan Thurzo i Jakub von Salza²⁷, lub – na podstawie wydanej przez nich licencji – tamtejszy sufragán, biskup Henryk Füllstein²⁸. Przeprowadzone ostatnio badania pokazały, że w diecezji wrocławskiej kandydatów do święceń gromadzono najczęściej w katedrze, znacznie rzadziej natomiast zwoływano ich do innych kościołów (Nysa, Legnica). Znany jest nawet jednostkowy przypadek udzielenia przez Henryka Füllsteina święceń w kościele klasztornym wrocławskich franciszkanów, choć trzeba podkreślić, że poprowadził on tę uroczystość bez wymaganej zgody swego ordynariusza i za okazaną samowolę został przezeń ukarany²⁹. W źródłach do dziejów brzeskich dominikanów nie ma śladów wizyt składanych przez biskupów w ich siedzibie w celu ordynowania zakonników; wydaje się zresztą, że w rodzimych diecezjach praktyka święceń kleru w kościołach klasztornych upowszechniła się na większą skalę dopiero w czasach nowożytnych³⁰. Zainteresowani święceniami profesji z Brzegu prawdopodobnie udawali się po nie do Wrocławia, gdzie na czas pobytu w mieście mogli się zatrzymać w bratnim konwencie św. Wojciecha.

Nie wiadomo, kiedy dokładnie zostali oni ordynowani na kapłanów. Prawo kanoniczne zezwalało na udzielanie wyższych święceń w cztery soboty tak zwanych kwartalnych „suchych dni”, w sobotę zwaną *Sicientes* (wigilia niedzieli *Iudica*) oraz w Wielką Sobotę³¹. Ponieważ na terenie diecezji wrocławskiej tych terminów skrupulatnie przestrzegano³², wymienieni wyżej bracia zapewne zostali prezbiterami w którymś z tych dni. Interesująco wypada zestawienie dat odprawionych przez nich mszy prymicyjnych z możliwymi kanonicznymi terminami ich święceń kapłańskich.

²⁴ Ibidem, k. 94 i 111v

²⁵ Ibidem, k. 1v-2 i 103.

²⁶ Ibidem, k. 2v-3.

²⁷ H. Markgraf, *Johannes V (Thurzo), Bischof von Breslau*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 14, Leipzig 1881, s. 188-189; J.J. Menzel, *Johannes V Thurzo von Breslau*, w: *Neue Deutsche Biographie*, t. 10, Berlin 1974, s. 482-483 (dalej: NDB); A. Sabisch, *Jakob von Salza*, w: NDB, t. 10, s. 312-313; J. Mandziuk, *Działalność kościelna Jana V Turzo, biskupa wrocławskiego 1506-1520*, „Colloquium Salutis”, 10/1978, s. 97-120; idem, *Rządcy (archi)diecezji wrocławskiej na przestrzeni wieków*, Wrocław 2018, s. 128-140; o hierarchach tych także Z. Lec, *Biskupi wrocławscy w dobie reformacji i reformy Kościoła*, „Saeculum Christianum”, 2/1995, nr 1, s. 211-220; P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965-1999. Słownik biograficzny*, Warszawa 2000, kol. 391-392 i 456.

²⁸ J. Jungnitz, *Die Breslauer Weihbischöfe*, Breslau 1914, s. 66-77; P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce*, kol. 105; J. Mandziuk, *Biskupi pomocniczy (archi)diecezji wrocławskiej*, Wrocław 2019, s. 30 i 34.

²⁹ J. Jungnitz, *Die Breslauer Weihbischöfe*, s. 70; S. Jujeczka, *Święcenia duchowieństwa w średniowiecznej diecezji wrocławskiej*, s. 48-49.

³⁰ K. Kaczmarek, *Święcenia zakonników w diecezji plockiej*, s. 115-116.

³¹ O terminach święceń kleru zob. A. Gąsiorowski, *Święcenia w diecezji kujawskiej*, s. 80-81; E. Wiśniowski, *Terminarz i miejsce święceń osób duchownych w diecezji plockiej w latach 1515-1530*, w: *Kościół, społeczeństwo, kultura. Prace ofiarowane Profesorowi Wiesławowi Müllerowi z okazji pięćdziesięciolecia pracy naukowej i dydaktycznej*, red. J. Drob, H. Łaszkiewicz, A. Stasiak, B. Szady, C. Taracha, Lublin 2004, s. 37-45; A. Borek, *Święcenia duchowieństwa*, s. 47-48; K. Kaczmarek, *Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej*, s. 38.

³² S. Jujeczka, *Święcenia duchowieństwa w średniowiecznej diecezji wrocławskiej*, s. 50-51.

Tabela 1. Terminy prymicji i przypuszczalnych święceń kapłańskich dominikanów z Brzegu

L.p.	Zakonnik	Data prymicji	Najbliższy kanoniczny termin święceń kapłańskich
1.	Jan	21 IX 1516	17 V 1516 lub 20 IX 1516
2.	Bartłomiej	12 IX 1518	29 V 1518
3.	Dominik	22 V 1519	23 IV 1519
4.	Dominik Sebisch	25 VIII 1521	25 V 1521
5.	Antoni Cletner	17 V 1523	4 IV 1523

Zebrane w tabeli dane pokazują, że interesujące dla niniejszego opracowania daty są od siebie odległe. Od tej reguły odstaje (być może) wyłącznie msza prymicyjna brata Jana z roku 1516 – zakonnik celebrował ją 21 września, więc teoretycznie mógł być ordynowany na kapłana poprzedniego dnia, w kanonicznym terminie przypadającym w sobotę *post festum Exaltacionis sancte Crucis*. Nie ma jednak pewności, że tak faktycznie było. Wydaje się to zresztą nieprawdopodobne – chcąc odprawić prymicje w macierzystym klasztorze nazajutrz po święceniach, zakonnik musiałby wszak w ciągu jednego dnia wrócić z Wrocławia do Brzegu, a to wiązało się z pokonaniem dystansu ok. 40 km. Nie ulega natomiast wątpliwości, że pozostali bracia odprawili swoje pierwsze msze po długim oczekiwaniu na ten dzień: w przypadku Dominika trwało ono miesiąc, najdłużej – około trzech miesięcy – przygotowywali się do nich Bartłomiej i Dominik Sebisch. Możliwe, że tak długa zwłoka była podyktowana koniecznością odpowiedniego przygotowania tych uroczystości.

Zapiski z księgi rachunkowej klasztoru Krzyża Św. pokazują, że nadawano im bardzo odświętny charakter, co wymagało czasu i – przede wszystkim – zgromadzenia odpowiednich środków. Te ostatnie pozyskiwano na kilka sposobów. Podstawą „budżetu” uroczystości prymicyjnych były ofiary pieniężne i datki w naturaliach składane na ręce przeora przez mieszczan i duchownych z Brzegu oraz innych, położonych w jego sąsiedztwie, miejscowości. W 1511 r. do ówczesnego przeora Jana Pileatoris (Huttera) zgłosili się dwaj anonimowi kupcy, którzy przekazali mu na ten cel po jednej grzywnie³³. To wyjątkowo hojne darowizny, zwykle były one jednostkowo niższe, ale po zsumowaniu dawały liczące się kwoty. W 1516 r. liczni darczyńcy, wśród których byli: księżna brzeska Zofia, wicedziekan, kustosz i jeden z kanoników kolegiaty św. Jadwigi, a także grupa mieszczan, wsparli prymicje brata Jana ofiarami w łącznej kwocie ok. 3,5 grzywny³⁴. W 1518 r. na okoliczność prymicji brata Bartłomieja przeor otrzymał łącznie 18 datków w gotówce: największe z nich złożyli kanonicy i wikariusze z kolegiaty (łącznie 64 grosze); anonimowy złotnik dał 9 gr., rektor szkoły parafialnej i jego odpowiednik przy kolegiacie po 8 gr., tyle samo przekazał nieznany z imienia brzeski płatnerz; brat Jakub z miejscowego klasztoru joannitów oraz mieszczanie Hans Scholtyn i krawiec Kromke dali po 6 gr., zaś nieznany bliżej Walten Schmidt 4 gr.; gotówkę dostarczyło też wówczas do klasztoru kilku innych, trudnych do zidentyfikowania, ofiarodawców³⁵. Zebrane datki opiewały na sumę 192 gr., co oznacza, że na organizację uroczystości prymicyjnych Bartłomieja dominikanie zgromadzili kapitał równy 4 grzywnom. Jeszcze wyższe datki w gotówce napłynęły do kasy konwentu w 1521 r., w związku z prymicjami brata Dominika Sebisch: kanonicy od św. Jadwigi, a także kilkunastu imiennie wskazanych darczyńców, wśród których był Georg Sebisch (zapewne ojciec

³³ Percepta et expensa, k. 60.

³⁴ Ibidem, k. 81v-82.

³⁵ Ibidem, k. 1.

lub krewny zakonnika), wręczyło przeorowi łącznie 4,5 grzywny³⁶. Podczas przygotowań do prymicji brata Antoniego Cletnera w 1523 r. klasztor wspomogli: kanonicy i wikariusze brzeskiej kolegiaty (2 grzywny), nieznany z imienia rektor szkoły parafialnej, jego poprzednik (*quondam schulmeyster*) Jakub i anonimowy brzeski płatnerz (po 8 gr.), a także kilkunastu innych darczyńców na łączną kwotę ok. 4,5 grzywny³⁷.

Ofiary pieniężne nie były jedyną formą, w jakiej okoliczni mieszkańcy wspierali dominikanów w organizacji opisywanych uroczystości. Równie istotne były napływające do klasztoru datki w naturze, to znaczy żywność oraz trunki, które konsumowano podczas wystawnych (jak się wydaje) uczt. Klasztor miał co prawda prawo połowu ryb na wyznaczonym przez fundatora odcinku Odry i dysponował własnymi gruntami uprawnymi oraz ogrodami, z których pozyskiwano produkty spożywane na co dzień przez zakonników, ale liczba uczestników uroczystości prymicyjnych sprawiała, że zasoby te były niewystarczające ilościowo i jakościowo do ich odpowiedniego ugoszczenia. Zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych konwentu i jego gości w dniach prymicji wymagało zarówno zewnętrznego wsparcia, jak i dodatkowych nakładów własnych. Z okazji prymicji brata Bartłomieja w 1518 r. świeccy sąsiedzi klasztoru ofiarowali braciom: duże ilości piwa (4 kwarty i 10 achtele), w tym ufundowane przez rajców piwo świdnickie³⁸, 46 kurczaków, 12 prosiąt, 7 gęsi oraz półcie wołowiny; *institor Georgius* dał przyprawy niezbędne do ich przygotowania (pieprz, szafran, imbir), czterech rybaków dostarczyło zapas ryb, zaś kilku brzeskich piekarzy przyniosło do klasztoru biały chleb³⁹.

Podobne produkty napłynęły tam również w 1521 r., podczas przygotowań do uroczystości prymicyjnych Dominika Sebischa – konwent otrzymał wówczas 20 kurczaków, 10 gęsi, przyprawy kuchenne oraz piwo (4 kwarty i 9 achtele), w tym ofiarowane przez rajców wyjątkowo wówczas cenione piwo świdnickie⁴⁰. Z kolei w 1523 r. z okazji prymicji Antoniego Cletnera dobrodzieje konwentu zaopatrzyli dominikanów w piwo pszeniczne (2 kwarty i 5 achtele), jęczmienne (3 achtele) i trunek nieznanego gatunku (3 achtele), 6 cieląt (w tym 2 już oprawione), 5 prosiąt, 10 kurczaków, biały oraz żytni chleb, a także 1 korzec mąki; brzescy piekarze dostarczyli również do klasztoru piernik, struclę oraz miód⁴¹. Warto przy tym zwrócić uwagę na fakt, iż w gronie ofiarodawców wspierających finansowo i materialnie uroczystości prymicyjne w poszczególnych latach często spotyka się te same osoby – kanonicy oraz wikariusze z kolegiaty św. Jadwigi, rektorzy (i byli rektorzy) tamtejszych szkół, a także Erazm Ditrlich na pokrycie kosztów prymicji braci regularnie przekazywali datki w gotówce; szewc Szymon Tyle kilka razy dostarczył klasztorowi zapas piwa, to samo zrobił noszący identyczne imię jeden z brzeskich sukienników; słodownik Kacper Andres przekazywał konwentowi gotówkę, piwo oraz prosięta, kołodziej Paweł oraz nieznany bliżej Paweł Reychart dostarczali przeorowi pieniądze oraz drób, piekarze Tomasz oraz Hans Stenczel raczyli zakonników białym chlebem, a kramarze (Jerzy i Paweł Kromer) wspomagali

³⁶ Ibidem, k. 1v.

³⁷ Ibidem, k. 2v.

³⁸ Przyjmując za M. Dembińską, *Konsumpcja żywnościowa w Polsce średniowiecznej*, Wrocław 1963, s. 173-176, że 1 kwarta zawierała około 32 litry płynu, zaś achtele mieścił ich 16, można wyliczyć, że dominikanie weszli wówczas w posiadanie blisko 300 litrów piwa.

³⁹ *Percepta et expensa*, k. 1.

⁴⁰ Ibidem, k. 1v.

⁴¹ Ibidem, k. 2v.

klasztorną kuchnię dostawami cennych przypraw. Przykłady te pokazują, że w otoczeniu dominikanów znajdowało się grono ludzi utrzymujących z nimi regularny kontakt, dobrze orientujących się w aktualnych potrzebach konwentu i gotowych spieszyć z pomocą w ich zaspokajaniu. Nie byli to zresztą wyłącznie mieszkańcy Brzegu – na liście darczyńców wspomagających braci w dniach prymicji występują także osoby z miejscowości położonych w granicach klasztornej okolicy: Pawłowic, Rataj oraz Szydłowic.

W celu zgromadzenia środków na organizację uroczystości prymicyjnych organizowano specjalne kwesty – wykazy klasztornych perceptów wielokrotnie wzmiankują datki pozyskane *de mendicacione primiciarum*⁴². Na początku 1510 r., podczas przygotowań do prymicji nieznanego z imienia zakonnika, kwestarze zebrali 9 gr., w 1512 r. podobna zbiórka przyniosła dominikanom 6 gr., w następnym roku kwestarze otrzymali ich 8, w roku 1515 klasztor pozyskał w ten sposób 15 gr., rok później jednak już tylko 3⁴³. Środki napływające do klasztoru w drodze takich zbiorów nie były zatem duże i znacząco odstawały od kwot dostarczanych przeorowi przez zaprzyjaźnionych z klasztorem dobrodziejów; możliwe jednak, że podejmując wysiłek przeprowadzenia takich kwest, dominikanie nie tylko pozyskiwali ułamek potrzebnych im środków, ale wysyłali też lokalnej społeczności komunikat o zbliżającej się uroczystości, licząc na to, że zgromadzi ona w klasztornej kościele wielu uczestników.

Ofiary w gotówce płynęły bezpośrednio do rąk neoprezbiterów. W 1511 r. *ad manus novi sacerdoti mulieres dederunt III fertones et II grossos et IV denarios*. Większą sumę – 6 wiardunków i 2 grosze – otrzymał nieznany z imienia kapłan odpowiadający mszę prymicyjną w 1512 r. W roku 1515 pobożne kobiety wręczyły takiemu bratu niemal całą grzywnę, w Niedzielę Wielkanocną 1516 r. obdarowały nowo wyświęconego prezbitera datkiem w wysokości 21 gr., jesienią tego samego roku przekazały kolejnych 18 gr. bratu Janowi; we wrześniu 1518 r. Bartłomiej otrzymał od nich 1 grzywnę i 6 gr., w 1519 r. kapłan Dominik przyjął datek w wysokości 32 gr., w 1521 r. Dominik Sebisch dostał 6 wiardunków, zaś w roku 1523 darowały one Antoniemu Cletnerowi nieco ponad 3 wiardunki⁴⁴.

Organizując prymicje swych profesów, dominikanie mogli co prawda liczyć na pomoc sprzyjającej im ludności, ale godne przyjęcie napływających do klasztoru gości i tak wymagało sięgnięcia do kasy konwentu. Choć brzeski przeor bardzo skrupulatnie notował wydawane z niej kwoty, nie zawsze wiadomo, na co dokładnie szły te pieniądze – w 1512 r. wyasygnował on na przykład *I fertonem pro diversis necessariis ad primicias*⁴⁵. Takie przypadki zdarzały się jednak rzadko, z reguły podawał on dokładne informacje o zakupionych przez siebie produktach bądź opłaconych usługach – wiadomo na przykład, że w tym samym roku wydał 18 gr. *pro porcellis ad primicias*⁴⁶. Najbardziej szczegółowe zestawienie wydatków na zaopatrzenie klasztoru z okazji organizowanych w nim prymicji pochodzi z 1521 r. – na kolację w dniu poprzedzającym mszę prymicyjną brata Dominika Sebischa przeor zakupił dużą ilość kaszy manny, uważanej w średniowieczu za potrawę luksusową⁴⁷;

⁴² Zob. K. Kaczmarek, *Praktyki kwestarskie dominikanów z Brzegu*, RH 87/2021, s. 126.

⁴³ *Percepta ex expensa*, k. 55, 63, 67, 77v i 80v.

⁴⁴ *Ibidem*, k. 1v, 60v, 64, 77, 79v, 82, 92, 94 i 111v.

⁴⁵ *Ibidem*, k. 136v.

⁴⁶ *Ibidem*, k. 137r.

⁴⁷ *Ibidem*, k. 2; por. W. Bastine, *Brandenburgisches Manna (Glyceria fluitans (L.) R. Br.). Ein Beitrag zur Monographie eines Wildgetrides*, „Jahrbuch für brandenburgische Landesgeschichte”, 14/1963, s. 53-71; M. Dembińska, *Konsumpcja żywnościowa*, s. 112-113.

oprócz niej nabył także ryż, 3 funty pieprzu, 4 łuty szafranu, 2 łuty goździków, 1 łut kwiatu muskatołowego, pietruszkę, wino i ocet winny niezbędne do przyrządzenia sosów oraz biały chleb; prawie 7 wiardunków srebra wydał *pro bove*, za 18 gr. pozyskał nieznaną liczbę prosiąt, najał też rzeźników, którzy za kolejnych kilkanaście groszy dokonali uboju zwierząt przeznaczonych do konsumpcji⁴⁸. Odpowiednie zaopatrzenie kuchni nie było jednak jego jedyną troską. Chcąc godnie uczestniczyć w uroczystościach prymicyjnych, bracia poddawali się niezbędnym zabiegom higienicznym. Ponieważ w klasztorze brzeskim nie było łaźni, dominikanie korzystali z usług miejskiego „balneatora”, o czym świadczą odnotowane przez przeora wydatki *pro balneo in vigilia primiciarum*; w 1523 r. do księgi rachunkowej konwentu wpisano także kwotę 3 groszy *pro rasura fratrum ante primicias*⁴⁹. Bywało nawet, że choć klasztor najmował na co dzień świecką służbę⁵⁰, w celu odpowiedniego przygotowania takich uroczystości przeor musiał zatrudniać dodatkową siłę roboczą. Wcześniej była już mowa o opłacanych przez klasztor rzeźnikach, którzy w dniach prymicji oprawiali zwierzęta przeznaczone do konsumpcji. Pomoc była też niezbędna w samej kuchni i refektarzu – w konwencie przebywał co prawda *cocus* rekrutujący się spośród konwersów⁵¹, ale przygotowanie i serwowanie posiłków dla gości przybywających do klasztoru w dniach prymicji przekraczało jego możliwości i wymagało fachowej pomocy, o czym świadczą pojawiające się w rejestrach wydatków konwentu środki na opłacenie takich dodatkowych kucharzy⁵²; w zapiskach z 1521 r. dotyczących prymicji brata Dominika Sebischa pojawia się także *architriclinus* Valten Koch⁵³.

Zagadką pozostaje liczba i skład gości uczestniczących w prymicjach brzeskich profesorów. Gromadzone na ich potrzeby zapasy żywności bez wątpienia przekraczały potrzeby (chyba też możliwości) konsumpcyjne samego konwentu. Wrażenie robią także produkty, z których przygotowywano serwowane wówczas jadło – mięso, przyprawy, biały chleb, słodycze, a także rzadko goszczące na stołach w refektarzu piwo świdnickie i pszeniczne, mają charakter typowy dla kuchni elitarnej⁵⁴, odbiegającej jakością od prostych posiłków spożywanych w klasztorze na co dzień, składających się głównie z ryb, żytniego chleba i potraw mącznych⁵⁵. Do myślenia daje także widoczna w dniach prymicji potrzeba zatrudniania dodatkowej siły roboczej, zdolnej obsłużyć biesiadników zasiadających do stołów. Nie ma powodu wątpić, że byli wśród nich sami zakonnicy, dla których obfity, dobry jakościowo i zróżnicowany posiłek był okazją do zapomnienia o codziennej monotonii spotkań w refektarzu. Jeśli odpowiadający prymicje brat pochodził z terenu miasta, wśród gości zaproszonych do wspólnego świętowania była zapewne jego najbliższa rodzina, wypadało

⁴⁸ Percepta et expensa, k. 2 i 222v-223.

⁴⁹ Ibidem, k. 136v i 222v.

⁵⁰ W tej sprawie zob. K. Kaczmarek, *Otoczenie społeczne klasztoru dominikanów w Brzegu*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne”, 16/2024, s. 19-20.

⁵¹ T. Gałuszka, K. Kaczmarek, *Fratres apud Sanctam Crucem*, s. 114 – w 1509 r. zmarł brat Bartłomiej, *conversus et cocus huius conventus*.

⁵² Percepta ex expensa, k. 136v i 138.

⁵³ Ibidem, k. 2.

⁵⁴ Zob. E. Wólkiewicz, *Kuchnia plebana: zwyczajna i nadzwyczajna konsumpcja na parafii św. Jakuba z Nysie (1505-1508)*, „Przegląd Historyczny”, 102/2011, nr 4, s. 609-635.

⁵⁵ Por. R. Kubicki, *Wokół klasztorowego refektarza – przepisy i praktyka na przykładzie mendykantów z terenu państwa zakonu krzyżackiego w Prusach*, w: *Historia naturalna jedzenia. Między antyką a XIX wiekiem*, red. B. Możejko, przy współpracy z E. Barylewską-Szymańską, Gdańsk 2012, s. 122-134.

też podjąć przedstawicieli brzeskiego duchowieństwa, a także miejskich rajców i stałych dobrodziejów konwentu. Na poczęstunek w klasztorze mogły też liczyć osoby świadczące w dniach prymicji usługi na rzecz klasztoru, choć nie były one raczej zapraszane do udziału w głównym poczęstunku. W 1521 r. brzeski przeor odnotował, że w poniedziałek (*secunda feria*) po prymicjach brata Dominika Sebischa zakonnicy zjedli obiad w towarzystwie rzeźników, którzy dokonali uboju zwierząt dostarczonych do klasztoru z okazji tej uroczystości, uczniów brzeskich szkół oraz wspomnianego wyżej Valtena Kocha – do stołu podano wówczas zupę z kaszy manny, drób (kurczaki i kaczki), pieczoną wołowinę oraz podroby⁵⁶.

Choć rejestry dochodów i wydatków klasztoru Krzyża Św. obejmują długi okres (od listopada 1508 do września 1525 r.), to liczba zapisek przynoszących informacje o uroczystościach prymicyjnych tamtejszych profesów jest ograniczona, dla niektórych lat (1508-1509, 1514, 1520, 1522, 1524 i 1525) nie ma ich zresztą w ogóle. Wiadomo, że brzeski przeor skrupulatnie notował wszystkie (nawet drobne) dochody i wydatki konwentu, więc trudno podejrzewać, by taki stan rzeczy był efektem jego zaniedbań w prowadzeniu klasztornych finansów. Wygląda raczej na to, że święcenia kapłańskie członków konwentu Krzyża Św. były zjawiskiem dość rzadkim, co należy tłumaczyć jego stosunkowo niewielką liczebnością i nieregularnym naborem kandydatów do nowicjatu⁵⁷. Grono kapłanów rosło w nim w tempie chyba nie większym od 1-2 osoby w skali roku. Kiedy już jednak dochodziło do wyniesienia jakiegoś profesa do stopnia prezbitera, wydarzenie to odbijało się szerokim echem, wywoływało reakcję społeczności otaczającej klasztor i było okazją do świętowania, w którym uczestniczyli sami bracia, a także ich duchowni oraz świeccy sąsiedzi. Możliwe, że widoczne zainteresowanie brzeskich mieszczan wewnętrznym życiem konwentu i będąca jego pokłosiem gotowość partycypowania w kosztach uroczystości prymicyjnych odbywających się w klasztorze miały swoje źródło w pochodzeniu ordynowanych braci z terenu miasta i jego okolic – wступując do zakonu, a następnie podążając drogą prowadzącą ku kapłaństwu, mogli oni liczyć na zainteresowanie i dowody sympatii środowiska, w którym wyrosli i któremu po wyświęceniu na prezbiterów mieli służyć.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, Oddział Zbiorów Specjalnych, rkp. IV F 224: *Percepta ex expensa cum quibusdam notatis Conventus Brigensis Ord[inis] Praed[icatorum] ab anno 1508 usque ad annum 1525*.

Źródła drukowane

Acta Capitulorum Provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum, t. 1, ed. R.F. Madura, Romae 1972.

Opracowania:

Bastine W., *Brandenburgisches Manna (Glyceria fluitans (L.) R. Br.). Ein Beitrag zur Monographie eines Wildgetrides*, „Jahrbuch für brandenburgische Landesgeschichte”, 14/1963, s. 53-71.

Borek A., *Święcenia duchowieństwa w późnośredniowiecznej Polsce praktyka i jej uwarunkowania na przykładzie wrocławskich wykazów święceń*, „Studia Źródłoznawcze”, 52/2014, s. 45-71.

Demińska M., *Konsumpcja żywnościowa w Polsce średniowiecznej*, Wrocław 1963.

⁵⁶ *Percepta ex expensa*, k. 2.

⁵⁷ Zob. K. Kaczmarek, *Konwent dominikanów w Brzegu w XIV-XVI wieku*, ABMK 109/2018, s. 243-267.

- Doležalova E., *Světcenci pražské diecéze 1395-1416*, Praha 2010.
- Eisert K., *Das Dominikanerkloster in Brieg (1336-1543)*, „Archiv für Schlesische Kirchengeschichte“, 18/1960, s. 70-94.
- Gałuszka T., Kaczmarek K., *Fratres apud Sanctam Crucem. Z badań nad dziejami dominikanów w Brzegu*, Poznań 2018.
- Gąsiorowski A., *Święcenia w diecezji kujawskiej na przełomie XV i XVI wieku*, „Roczniki Historyczne”, 67/2001, s. 79-105.
- Golec Ł., *Msza święta prymicyjna według posoborowych dokumentów Kościoła w Polsce*, „Studia Gdańskie”, 47/2020, s. 55-66.
- Jazdzewski L., *Duchowieństwo i uposażenie parafii Świętej Trójcy w Kościerzynie w okresie Rzeczypospolitej Szlacheckiej*, „Studia Gdańskie”, 26/2010, s. 173-188.
- Jujeczka S., *Duchowni średniowiecznej Legnicy. Studium prozopograficzne nad klerem diecezjalnym*, Legnica 2006.
- Jujeczka S., *Święcenia duchowieństwa w średniowiecznej diecezji wrocławskiej*, w: *Dux, milites et clerici, mercatores et scriptores... Z badań nad dziejami elit w średniowieczu i dobie nowożytnej*, red. M. Goliński, S. Rosik, Wrocław 2021, s. 41-74.
- Jungnitz J., *Die Breslauer Weihbischöfe*, Breslau 1914.
- Kaczmarek K., *Cystersi w najstarszych wykazach i księgach święceń arcybiskupów gnieźnieńskich*, „Cistercium Mater Nostra”, 3/2009, s. 25-50.
- Kaczmarek K., *Der Dominikanerklosterkreis Brzeg (Brieg) im 16. Jahrhundert. Versuch einer Rekonstruktion*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 115/2021, s. 149-174.
- Kaczmarek K., *Dominikanie krakowscy w księgach święceń biskupów poznańskich*, „Folia Historica Cracoviensia”, 19/2013, s. 59-72.
- Kaczmarek K., *Konwent dominikanów w Brzegu w XIV-XVI wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 109/2018, s. 243-267.
- Kaczmarek K., *Konwent dominikanów wrocławskich w późnym średniowieczu*, Poznań–Wrocław 2008.
- Kaczmarek K., *Otoczenie społeczne klasztoru dominikanów w Brzegu*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne”, 16/2024, s. 11-33.
- Kaczmarek K., *Praktyki kwestarskie dominikanów z Brzegu*, „Roczniki Historyczne”, 87/2021, s. 107-145.
- Kaczmarek K., *Święcenia duchowieństwa przez biskupa wrocławskiego Macieja Drzewickiego w latach 1516-1529*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 104/2015, s. 55-92.
- Kaczmarek K., *Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej w latach 1482-1493*, Poznań 2018.
- Kaczmarek K., *Święcenia zakonników w diecezji kujawskiej w I połowie XVI wieku*, „Roczniki Humanistyczne”, 62/2014, nr 2, s. 5-27.
- Kaczmarek K., *Święcenia zakonników w diecezji płockiej w I połowie XVI wieku*, „Roczniki Historyczne”, 77/2011, s. 103-148.
- Kaczmarek K., *Zakonnicy na wykazach święconych z księgi arcybiskupa gnieźnieńskiego Zbigniewa Oleśnickiego (1482-1493)*, w: *Wielkopolska – Polska – Czechy. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesorowi Bronisławowi Nowackiemu*, red. Z. Górcażak, J. Jaskulski, Poznań 2009, s. 297-315.
- Kaczmarek K., *Życie codzienne w klasztorze dominikanów w Brzegu*, Poznań 2024 („Studia i Źródła Dominikańskiego Instytutu Historycznego w Krakowie”, t. 26).
- Kaczmarek K., Muraszko M., Skoczyński M., *Metryka duchownych wyświęconych w diecezji płockiej w latach 1514-1530*, Poznań 2024.
- Katalog duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego na podstawie ksiąg święceń biskupów wrocławskich 1650-1810/12*, oprac. S. Jujeczka, H. Gerlic, W. Könighaus, Wrocław 2014.
- Katalog duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego na podstawie ksiąg święceń biskupów wrocławskich 1811-1916*, oprac. S. Jujeczka, H. Gerlic, Wrocław 2019.

- Katalog duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego pochodzącego z diecezji wrocławskiej lecz święconego poza diecezją XVI-XIX w.*, oprac. S. Jujeczka, H. Gerlic, Wrocław 2024.
- Klerycy z ziem polskich, litewskich i pruskich święceni w Rzymie (XVI-pocz. XIX w.)*, oprac. S. Jujeczka, Wrocław 2018.
- Kłoczowski J., *Kler katolicki w Polsce średniowiecznej: problem pochodzenia i dróg awansu*, „Kwartalnik Historyczny”, 88/1981, nr 4, s. 923-938.
- Kracik J., *Księgi święceń i konsekracji jako źródło historyczne*, „Notificationes e Curia Metropolitana Cracoviensi”, 119/1981, nr 7-9, s. 216-222.
- Kubicki R., *Wokół klasztornego refektarza – przepisy i praktyka na przykładzie mendykantów z terenu państwa zakonu krzyżackiego w Prusach*, w: *Historia naturalna jedzenia. Między antykiem a XIX wiekiem*, red. B. Możejko, przy współpracy z E. Barylewską-Szymańską, Gdańsk 2012, s. 122-134.
- Kuran M., „*Quo vadis?*”. Dwa okolicznościowe kazania Sebastiana Piskorskiego z okazji święceń kapłańskich, obłóczyn i profesji zakonnej potomków Franciszka Szembeka – struktura i problematyka, „Rocznik Przemyski. Literatura i Język”, 57/2021, z. 2, s. 15-34.
- Lec Z., *Biskupi wrocławscy w dobie reformacji i reformy Kościoła*, „Saeculum Christianum”, 2/1995, nr 1, s. 211-220.
- Mandziuk J., *Biskupi pomocniczy (archi)diecezji wrocławskiej*, Wrocław 2019.
- Mandziuk J., *Działalność kościelna Jana V Turzo, biskupa wrocławskiego 1506-1520*, „Colloquium Salutis”, 10/1978, s. 97-120.
- Mandziuk J., *Rzqdcy (archi)diecezji wrocławskiej na przestrzeni wieków*, Wrocław 2018.
- Markgraf H., *Johannes V (Thurzo), Bischof von Breslau*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 14, Leipzig 1881, s. 188-189.
- Menzel J.J., *Johannes V Thurzo von Breslau*, w: *Neue Deutsche Biographie*, t. 10, Berlin 1974, s. 482-483.
- Nitecki P., *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965-1999. Słownik biograficzny*, Warszawa 2000.
- Olczak S., *Bernardyni w poznańskich księgach święceń z przełomu XVI i XVII wieku*, „Roczniki Humanistyczne”, 35/1987, z. 2, s. 391-399.
- Olczak S., *Dominikanie w poznańskich księgach święceń z lat 1588-1619*, „Roczniki Humanistyczne”, 34/1986, z. 2, s. 381-385.
- Olczak S., *Jezuici otrzymujący święcenia z rąk biskupów poznańskich na przełomie XVI/XVII w.*, „Roczniki Humanistyczne”, 31/1983, z. 2, s. 85-104.
- Olczak S., *Poznańskie księgi święceń jako źródło do badań nad cystersami*, w: *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1987, s. 489-499.
- Puzak M., *O wielkopolskich kazaniach ojca Szymona od św. Antoniego, karmelity. Przyczynek do historii kaznodziejstwa w Wielkopolsce w czasach saskich*, „Ecclesia. Studia z dziejów Wielkopolski”, 13/2018, s. 27-49.
- Radzimiński A., *Badania nad strukturami kościelnymi i duchowieństwem w Polsce średniowiecznej*, w: *Pytania o średniowiecze. Potrzeby i perspektywy badawcze polskiej mediewistyki*, red. W. Fałkowski, Warszawa 2001, s. 67-98.
- Sabisch A., *Jakob von Salza*, w: *Neue Deutsche Biographie*, t. 10, Berlin 1974, s. 312-313.
- Skowronek M., *Prymicye czyli pierwsza Msza Św.*, w: *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, t. 33-34, Warszawa–Lublin–Łódź 1914, s. 50.
- Sumowski M., *Duchowni diecezjalni w średniowiecznym Toruniu. Studium prozopograficzne*, Toruń 2012.
- Szczepaniak J., *Dominikanie w XVII-wiecznych krakowskich wykazach święceń*, w: *Historicus Polono-Hungarus. Księga pamiątkowa ofiarowana Ojcu Józefowi Pucilowskiemu OP w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, red. T. Gałuszka, A. Illés, M. Miławicki, B. Zágohidi Czigány, Kraków 2012, s. 583-631.

- Wiśniowski E., *Terminarz i miejsce święceń osób duchownych w diecezji płockiej w latach 1515-1530*, w: *Kościół, społeczeństwo, kultura. Prace ofiarowane Profesorowi Wiesławowi Müllerowi z okazji pięćdziesięciolecia pracy naukowej i dydaktycznej*, red. J. Drob, H. Łaszkiewicz, A. Stasiak, B. Szady, C. Taracha, Lublin 2004, s. 37-45.
- Wit Z., *Msza. 11° Prymicyjna*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 13, Lublin 2009, kol. 434-435.
- Witczak Z., *Przykłady łamania reguły zakonnej przez kanoników regularnych z Żagania w średniowieczu w świetle kroniki klasztornej. Jak to, co złe miało wskazywać braciom dobrą drogę*, „*Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego*”, 40/2020, nr 2, s. 127-149.
- Wolny J., *Udział polskiej teologii średniowiecznej w pracy duszpasterskiej Kościoła w Polsce*, „*Ruch Biblijny i Liturgiczny*”, 19/1966, nr 2, s. 74-82.
- Wólkiewicz E., *Kuchnia plebana: zwyczajna i nadzwyczajna konsumpcja na parafii św. Jakuba z Nysie (1505-1508)*, „*Przegląd Historyczny*”, 102/2011, nr 4, s. 609-635.
- Zaremba A., *Prymicje (primitiae, prima missa)*, w: *Encyklopedia Kościelna*, red. M. Nowodworski, t. 22, Warszawa 1898, s. 2-4.